

LAURA FÓNADOVÁ

Nenechali se **vyloučit**

Sociální vzestupy Romů v české společnosti

MASARYKOVA UNIVERZITA

Nenechali se vyloučit

Sociální vzestupy Romů v české společnosti
(kvalitativní studie)

LAURA FÓNADOVÁ

muni
PRESS

Knihu recenzovali:

PhDr. Dušan Janák, Ph.D.

Doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.

LAURA FÓNADOVÁ

Nenechali se **vyloučit**

Sociální vzestupy Romů v české společnosti

(kvalitativní studie)

MASARYKOVA UNIVERZITA

BRNO 2014

KATALOGIZACE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Fónadová, Laura

Nenechali se vyloučit : sociální vzestupy Romů v české společnosti : (kvalitativní studie) / Laura Fónadová. -- Vyd. 1. -- Brno : Masarykova univerzita, 2014. -- 131 s.

Anglické resumé

Nad názvem: Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta

ISBN 978-80-210-6574-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-6574-2014

(=214.58) * 316.444 * 316.47 * 316.344.3 * 37.0 * 364-786 * 316.752 * (437.3)

- Romové -- Česko

- sociální mobilita -- Česko

- sociální kapitál

- kulturní kapitál

- vzdělávání

- sociální integrace

- hodnotová orientace

- monografie

- případové studie

316.3 - Globální společnosti. Sociální struktura. Sociální skupiny [18]

Vzor citace:

FÓNADOVÁ, Laura. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti (kvalitativní studie)*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-6574-1.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-6574-2014.

© 2014 Laura Fónadová

© 2014 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8176-5 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6574-1 (brožovaná vazba)

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-6574-2014

OBSAH

Úvod	9
Poděkování	13
1. Romové jako etnická a sociálně znevýhodněná skupina v ČR	15
1.1 Kdo jsou Romové z hlediska etnického?	16
1.2 Historie postavení Romů	20
1.3 Romové jako předmět sociálněpolitických opatření v ČR	22
1.3.1 Období 1918 až 1945	22
1.3.2 Období 1945 až 1989	23
1.3.3 Období po roce 1989	26
1.4 Romové jako sociálně a ekonomicky znevýhodněná skupina v ČR	28
1.5 Cesty ze sociálního a ekonomického vyloučení – výzkumný problém.....	29
2. Teoretická východiska: proč mají Romové nízké sociální šance? ..	31
2.1 Koncept (ne)rovných sociálních šancí	31
2.2 Proč existuje nerovnost sociálních šancí?.....	34
2.2.1 Systémová explanace	34
2.2.2 Kulturologická explanace	38
2.2.3 Propojení systémové a kulturní explanace	41
2.3 Nerovné sociální šance na příkladě Romů v české společnosti	43
3. Sociální mobilita a etnické skupiny.....	45
3.1 Sociální mobilita jako makrosociologický koncept	45
3.2 Sociální mobilita jako mikrosociologický koncept	48
3.3 Sociální mobilita a etnické skupiny	51
3.3.1 Od asimilace k multikulturalismu a zase zpět	52
3.3.2 Standardní asimilační teorie	53
3.3.3 Přímá neboli lineární asimilační teorie	55
3.3.4 Segmentovaná asimilační teorie	57
4. Metodologie výzkumu a způsob analýzy dat	59
5. První typ vzestupné mobilitní dráhy: role sociálního kapitálu a profesních ambicí.....	65
5.1 Byli jsme jiní, neproblematičtí	65
5.2 Měli jsme jinou startovací čáru	68
5.3 Sociální kapitál	69
5.4 Společenský status jako úspěch	71
5.5 Mezi Romy však nemám přátele	72
5.6 Shrnutí	73

6. Druhý typ vzestupné mobilitní dráhy: vzestup prostřednictvím vzdělání – role vzdělávacího systému a institucionálních příležitostí	75
6.1 Školní příprava v omezených sociálních a ekonomických podmínkách	75
6.2 Bylo mi ve škole ze začátku nepříjemně	78
6.3 Budu výjimečný/á a nenechám se, neboli strůjcem svého štěstí?.....	80
6.4 Nové příležitosti: dělat pro Romy	81
6.5 Shrnutí	83
7. Třetí typ vzestupné mobilitní dráhy: vzestup prostřednictvím vzdělání – role individuálního úsilí a kulturního kapitálu rodiny ...	85
7.1 Kulturní kapitál v rodině původu	86
7.2 Orientace na vzdělání a školu	87
7.3 Spolupráce rodiny a školy	89
7.4 Shrnutí	90
8. Přiblížit se k většinovému prostředí	91
8.1 Orientace na hodnoty a normy majority	91
8.2 Hodnota integrace	94
8.3 Byli aktivní, zajímali se, měli ambice	95
8.4 Výrazná role učitelky ve vzdělávacím systému	99
8.5 Předsudky a stigmatizace je však doprovázejí i v současnosti	102
8.6 Mezi Romy Romové, mezi Čechy Češi	105
8.7 Shrnutí	109
9. Závěr – nenechali se vyloučit	113
9.1 Tři sociálně vzestupné mobilitní dráhy Romů	113
9.2 Konceptualizace závěrů	115
Summary	123
Literatura	125

„Takže jsem se ocitnul mezi dvěma tábory, kdy jedni vás nechtějí, protože jste příliš tmavý, druzí vás neberou, protože jste pro ně příliš bílý, a jste v tom úplně sám a tak si řeknete, buď to teda ustojím a půjdu si za svým, anebo se na to prostě vykašlu... od třinácti let až do pětadvaceti jsem musel přesvědčovat obě ty komunity, že teda na to mám.“

(Radek Banga alias Gypsy)

ÚVOD

Narodit se v současné české společnosti jako Rom (přesněji do romské rodiny) znamená narodit se s velkou pravděpodobností do sociálně a ekonomicky znevýhodněného prostředí. Poznatky z dosavadních výzkumů ukazují, že životní šance Romů žijících v České republice jsou ve srovnání s příslušníky majority znatelně nižší. Řada výzkumů a studií také ukazuje, že většina českých Romů končí s podobným sociálním statutem jako jejich rodiče, v nejnižších patrech české sociální struktury, pro která je charakteristická trvalá ekonomická deprivace (srov. např. Mareš, 2003; Sirovátka, 2003, 2006; Szalai, 2010; Šimíková, 2003; OSI, 2006). Z hlediska problematiky sociální exkluze pak Romové v kontextu České republiky představují jednu z nejhroženějších skupin (Mareš, 2006; Navrátil, 2003; Šimíková, 2003), která je zároveň objektem řady předsudků či symbolické exkluze ze strany majority (viz Rabušic, 2000; Prudký, 2003; Červenka, 2008).

Některým Romům se ovšem podaří tuto sociální „determinaci“ prolomit a uspět ve vzdělávacím systému i na trhu práce a projít vzestupnou sociální mobilitou. Ve srovnání se svými rodiči získají prestižnější (i nedělnické) zaměstnání, mají vyšší příjem a zařadí se do vyšší sociální třídy.

Předmětem knihy je tato skupina osob, kterou nazývám sociálně úspěšnými Romy. Sociálním úspěchem rozumím obsazení takové pozice na trhu práce, jejímž předpokladem je vyšší vzdělání (alespoň maturita), a důsledkem pak odpovídající zaměstnání a zdroj příjmu.¹ Pokouším se odpovědět na otázku, co stojí za tím, že někteří Romové projdou vzestupnou mezigenerační sociální mobilitou a zařadí se do vyšších sociálních tříd, a to ve společenském kontextu, ve kterém většina Romů zůstává stále v nejnižších patrech sociální struktury. Jaké konkrétní okolnosti a jaké životní strategie přispěly k tomu, že Romům, kteří jsou předmětem této práce, se podařilo překonat etnicky podmíněné socioekonomické bariéry a uspět v zaměstnanecké struktuře české společnosti? V obecnější rovině by tato otázka zněla: Jaké cesty vzestupné mobility najdeme u reprezentantů romského etnika v české společnosti? Jaké způsoby sociálního vzestupu můžeme v případě romského etnika u nás identifikovat?

Cílem tedy je poznat konkrétní příběhy Romů, kteří představují elitu této etnické skupiny. Jaké životní příběhy stojí za těmito úspěšnými sociálními drahami? Primárně je tato kniha zaměřena na sociálně „úspěšné“ Romy první generace. Jedná se o osoby pocházející z rodiny, kde oba rodiče

¹ Takto vymezený význam slova „úspěch“ samozřejmě není nutně stejně chápán v jiných životních kontextech vyplývajících z jiných životních podmínek.

jsou též Romové a mají základní vzdělání. S jakými problémy, překážkami se tito Romové setkali při svém sociálním vzestupu? Cítí se být sami úspěšní? Co tato sociální mobilita znamenala ve vztahu k jejich etnické identitě? Čemu, popřípadě komu připisují klíčový význam na této cestě? Jakou roli v jejich sociálním vzestupu hrála rodina původu, etnická komunita, jejich úsilí a snaha a v neposlední řadě také většinové prostředí? To jsou otázky, které plynou z mé základní výzkumné otázky a na něž se rovněž svým výzkumem pokouším odpovědět.

Empirická část práce je postavena na třinácti kvalitativních (hloubkových) rozhovorech se sociálně úspěšnými Romy a Romkami v Brně a okolí. Na základě životních vyprávění kvalitativně analyzuji předpoklady či podmínky vzestupné sociální mobility Romů a představuji tři typy sociálně úspěšných drah: 1) vzestup na základě sociálních vazeb rodiny původu a nových ekonomických příležitostí; 2) vzestup prostřednictvím institucionálních příležitostí vytvořených po roce 1989; 3) vzestup prostřednictvím vzdělávacího systému s významnou rolí kulturního kapitálu rodiny původu.²

Struktura knihy je následující: První kapitola se zaměřuje na vymezení Romů jako etnické skupiny a v kontextu České republiky zároveň i skupiny sociálně znevýhodněné. Kapitulu otevírám diskusí nad komplikovaností etnického vymezení Romů a ukazují, že odpověď na otázku, kdo je, a kdo není Rom, koho tedy a na základě jakých kritérií označit či zařadit pod hlavičku této etnicky vymezené kategorie, není zcela triviální. V této kapitole pak stručně představuji historii Romů na území České republiky z hlediska institucionálního (státního) zájmu/nezájmu o tuto skupinu. Krátce se zabývám otázkou, nakolik tento zájem/nezájem vyplývá z historicky daného marginálního společenského postavení, a ukazují, že v současnosti patří Romové k jedné z nejméně znevýhodněných skupin v české společnosti, a to jak ekonomicky, tak sociálně. Závěrem první kapitoly popisují svůj výzkumný problém, jímž jsou sociálně vzestupné cesty Romů z nejnižších pozic sociálně stratifikačního žebříčku české společnosti.

Druhá kapitola je zaměřena na vymezení teoretického rámce empirického výzkumu. Nejprve v ní představím koncept nerovných sociálních šancí a budu krátce diskutovat jejich příčiny. Představím teorie (odpovědi) na otázku, proč určité sociální skupiny mají nižší sociální šance než skupiny jiné. Proč jsou zkrátka jejich vyhlídky na dosažení určitého sociálního nebo ekonomického postavení ve srovnání s jinými sociálními skupinami omezenější. Teorie, které odpovídají na tyto otázky, jsou součástí sociálně stra-

² Jedná se o ideální typy, jak je vymezil Max Weber (1998). Ideální typ je jakýmsi „mustrem“, skrze nějž lze vnímat sociální realitu – „nástrojem“, jehož smyslem je empirickou realitu klasifikovat, odlišit v ní pravidelnosti, a tak ji nejen klasifikovat, ale také popsat a pochopit. Empirická realita se však ve větší nebo menší míře bude od těchto tří ideálních typů vždy odlišovat. Pokud by tomu tak nebylo, nejednalo by se o ideální typy (více k tomu srov. Weber 1998).

tifikačního poznání vyprodukovaného v průběhu druhé poloviny 20. století a podle jejich zaměření je můžeme rozdělit na teorie zaměřené systémově a kulturologicky. Mnozí sociologové však obě tyto perspektivy propojují a ukazují, že se jedná o dvě strany téže mince. Sociální realita je natolik komplexní, že ji nelze redukovat pouze na jedno nebo druhé vysvětlení. Propojením systémových a kulturologických vysvětlení uzavírám druhou kapitolu. Toto propojení tvoří můj „odrazový můstek“ pro analýzu a vysvětlení sociálních vzestupů Romů z nejnižších pozic v české společnosti.

Třetí kapitola, stejně jako druhá, je rovněž zaměřena na teoretické vymezení empirického výzkumu, v tomto případě se však soustředím nikoliv na důvody nižších sociálních šancí a přetrvávání marginalizované pozice v čase, ale na proces vzestupné sociální mobility z tohoto marginalizovaného postavení. Cílem této kapitoly je tedy představit koncept sociální mobility a kontury odpovědi na otázku, proč k vzestupné sociální mobilitě dochází. Kapitola je zaměřena nejen na kvantitativně identifikované determinanty sociálních vzestupů, ale zabývá se také vysvětlením sociálních vzestupů z hlediska mikrosociologického – rolí aspirací a úsilí jedince s ohledem na jeho sociální postavení ve společnosti. Jelikož se moje práce týká mobility Romů, není možné etnicitu opomenout. Nakonec zohledním právě teorie vysvětlující sociální mobilitu ve vztahu ke kategorii etnicity a představím koncept asimilace v sociálně mobilním procesu.

Čtvrtá kapitola stručně představuje logiku kvalitativního výzkumu, který tvoří empirický základ celé knihy. Ukazuji v ní, s jakými osobami (z hlediska jejich sociálních charakteristik) jsem vedla hloubkové rozhovory, jak jsem je nacházela a jak jsem data z rozhovorů analyzovala. Moje analýza měla rovněž kvalitativní povahu. To znamená, že jsem pomocí programu Atlas/ti jednotlivé části přepsaných rozhovorů podle jejich významu od sebe oddělovala a z těchto částí jsem pak skládala „metavyprávění“ o typech sociálních vzestupů. Tato metavyprávění plynou z celku rozhovorů, z jejich množství. Netýkají se tedy jednoho konkrétního jedince, ale jdou napříč jednotlivými životními příběhy a charakterizují typy mobilních drah, a nikoli jednotlivce. Tato metavyprávění, která jsem rozdělila do tří typů sociálních vzestupů, jsou předmětem empiricky orientovaných kapitol druhé části publikace.

Pátá, šestá a sedmá kapitola obsahují empirický materiál z rozhovorů a demonstují každá zvlášť jeden typ sociálně vzestupné mobility Romů. V páté kapitole představuji první typ sociálního vzestupu, k němuž dochází prostřednictvím sociálních vazeb v rodině původu a nových ekonomických příležitostí. V šesté kapitole se zaměřuji na druhý typ sociálního vzestupu, k němuž dochází prostřednictvím institucionálních příležitostí pro Romy vytvořených po roce 1989. Sedmá kapitola se zabývá posledním typem